

**Fedor Kritovac**INSTITUT GRAĐEVINARSTVA HRVATSKE  
HR • CRO - 10000 Zagreb, Rakušina 1Stručni članak • Professional Paper  
UDK • UDC 711.68:725.94(497.5 Zagreb)\*19"Primljeno • Received: 08.03.1995.  
Prihvaćeno • Accepted: 05.06.1995.**PRISTUPI UREĐENJU I OPREMANJU  
PJEŠAČKIH PROSTORA U ZAGREBU****APPROACH TO THE ARRANGEMENT OF  
PEDESTRIAN AREAS IN ZAGREB**

Ključne riječi • Key words

pješački prostori  
urbani dizajn  
Zagrebpedestrian areas  
urban design  
Zagreb**Sažetak • Abstract**

Autor istražuje pješačke zone koje se kao gradski prostori transformiraju u složenim oblikovnim, tehničkim, socijalnim, ekonomskim i drugim interakcijama prisutnim u planersko-projektantskim i upravnim zahvatima te u spontanim procesima stanovništva. Promjene u zagrebačkoj pješačkoj zoni tijekom dvadesetak godina upućuju na jačanje simboličkih potreba uređenja središnjih područja grada, utjecaje komercijalizacije, shvaćanja granica javnoga i privatnoga, obilježja urbanoga i ruralnoga itd.

The author analyzes pedestrian areas, which evolve in cities through the complex interaction of aesthetic, technical, social, economic and other factors in town-plans and administrative procedures, and through spontaneous processes that take place in the population. Changes in Zagreb pedestrian areas during the last twenty years indicate the increasing satisfaction of symbolic needs for the arrangement of central city areas, the influence of commercialization, changing attitudes to the boundary between the public and the private, urban and rural features, and so on.

Odabrani naslov ovog priloga u općenitom smislu mogao bi zavesti; cilj priloga je o pristupima govoriti kao o polazištima u urbanističkome i projektantskom djelovanju te o raspravama koje se uz njih začinju, a ne o pristupima kao o doslovno prostornim rješenjima. Predmet priloga nije brojnost pješačkih prostora u Zagrebu već je izabrano nekoliko problemskih, prema autorovoj procjeni važnih aktualnih i karakterističnih stajališta u programskome, projektantskom i provedbenom rješenju, analizi i vrednovanju novih uređenja i opremanja, pretežno središta grada. Izabran je i određeni primjer uređenja važne gradske lokacije, pogodan za prikaz nekih navedenih pitanja.

Umjesto analitičke iscrpnosti, težilo se poticanju na usredotočene uvide, odmicanjem od pretežno tehničkih ili pak formalno-oblikovnih zaokupljenosti uređenjem i opremanjem grada prema specifičnostima pješački dimenzioniranoga urbanog prostora, uz shvaćanje pješaka koji se u njemu slobodno ili prisilno zateku - i kao metaforu.

Povod ovom prilogu jest intenzivno uređivanje središta Zagreba početkom i sredinom devedesetih godina te stručno-strukovne rasprave što su se povremeno uz to vodile.

## 1. Pješačka zona

Nije neobično što je još i danas *pješačka zona* u Zagrebu označena prometnim znakom. Eksplicite tekstem, a simbolički znakom koji ćemo naći i ondje gdje se zona svela samo na pješačku stazu. Njome pješak može, kako se najčešće smatra, slobodno proći ili prošetati s djetetom, unukom, roditeljima, bakom, djedom ili prijateljima.

Na to je važno upozoriti i podsjetiti kao na bitnu činjenicu u genezi urbane transformacije posljednja dva desetljeća.

Naime, pješačka se zona u našoj sredini ponajprije pojavljuje kao kategorija socijalno-funkcionalnog utočišta, a tek onda kao mjesto višeznačne prostorno-urbane artikulacije. Stvoriti prostor za pješake značilo je ponajprije osloboditi pretpostavljeni prostor prava vozača na svakidašnju vožnju njime i parkiranje vozila u njemu, uz postavljanje signalizacije i armatura koje su tome služile. Procesi vraćanja pješaku sredinom sedamdesetih godina započinju i drugdje prije svega oslobađanjem riva, gradskih jezgara primorskih gradova i mjesta istodobno s prvim spoznajama o povezanosti kvalitete turizma ne samo s brzinom i komoditetom dolaska na određite nego i s razvijenim tercijarnim djelatnostima, tradicijskim potencijalima i ekološkim vrijednostima.

A osamdesetih i devedesetih godina zaokupljenost pješakom građaninom prepoznaje se u zahtjevu za dobro oblikovanim i uređenim *otvorenim postavama* kao pretpostavkom humane dimenzije osobnoga i zajedničkog življenja u svojevrsnome javnom dnevnom boravku obnovljenoga grada (*public living room for the locality*)<sup>1</sup>.

Pojačana gostoljubivost prema pješaku bila je, osim toga, povezana s "velikim događajima" prototip čega je bila *Olimpijada* u Münchenu 1972. g. kao povod radikalnoj preobrazbi središta grada. Godine 1987. za Zagreb je to bila *Univerzijada*, a prije toga u određenom smislu *Mediterranske igre* 1979. za Split.

<sup>1</sup> Vidjeti npr. *The European Urban Charter*, Council of Europe, Strassbourg, 1993.



SL. 1. STANDARDNI PROMETNI ZNAK ZA PJEŠAČKU ZONU

Fotografija: F. Kritovac  
Fedor Kritovac

FG. 1. A STANDARD TRAFFIC SIGN FOR THE PEDESTRIAN PRECINCT

## 2. Promjene u interpretaciji pješačkog prostora

Od sredine sedamdesetih godina briga o pješačkom identitetu (ne samo u središtu grada) i kvalitetom boravka i doživljaja usmjerena je na semiotičke, urbano-sociološke, urbano-psihološke, ekološke i umjetničke odrednice. U prostorno-planerske postulate i praksu ta se briga uvodi osobito u sklopu kategorije *urbaniteta*<sup>2</sup>. Pješak postaje mjerilo stvari, te se, ne neočekivano, 1976. javlja studijski rad *Pješakov kilometar* B. Budislavljevića i R. Miličevića na *Zagrebačkom salonu*. Osim toga, agresivnost u ponovnom osvajanju "izgubljenog terena" što su ga pješacima otela vozila i vožnja pokazala je da (kako tolerancijom, tako i sukobima odnosno pokušajima rješavanja tih sukoba u prostoru) pojačano preuređivanje grada nije samo arhitektonski, urbanistički i dizajnerski posao. "Paucii", barijere i naznake ulaza u "posvećeno" pješačko područje služe za očuvanje barem primarnog smisla provedene preobrazbe gradskog područja. Daljnju fazu pješačkog uređivanja grada naglašavaju elementi i atributi estetskoga i simboličkog značenja: *važno je da se promjena ne samo osjeti, nego i vidi*. Nositelji takve funkcije mogu biti odabrani, prostorno eksponirani elementi urbane opreme (namještaja) te obrada površina.

Za naglašeno vidljivo isticanje predmeta obično se odabire nekoliko elemenata: obrada podne plohe, rasvjetna tijela, elementi zelcnila, klupe, elementi za oglašavanje i informiranje, vodoskoci, skulpturni (obnovljeni i novi) elementi ili vizualno-medijski elementi te elementi poboljšanja javnog prometa i sanitarnih potreba. U tim se granicama kreće i uređenje tih površina u Zagrebu. Međutim, nisu svi elementi opreme u tom smislu reprezentativni. Izrazitu razliku u uređivanju središta i "širih" dijelova grada u Zagrebu čine npr. kiosci. Dok su u središtu grada oni osobito nepoželjni, u pomanjkanju alternativnih mogućnosti dobro su došli kao objekti za različite sadržaje na neuređenim i nezavršenim mjestima<sup>3</sup>.

A kada se, premda i privremeno, prihvate, određuju se ne samo njihove opće oblikovne i funkcionalne karakteristike nego se taksativno navode i tipovi kioska kao obvezatni<sup>4</sup>.

Više od sadržajnog obogaćivanja opreme, izražena je oblikovna i simbolički naglašena promjena pješačkih prostora.

<sup>2</sup> Pojam kriterij *urbaniteta* ne javlja se samo u literaturi nego i u GiJP-u grada Zagreba

<sup>3</sup> Karakteristčan je izvod iz gradske skupštinske rasprave pribilježen u "Vjesniku" od 28.12.1994. Odgoornik M. Pušić tada je rekao: "Sve su češći kiosci pred osnovnim i srednjim školama, posebice u Novom Zagrebu. Prvo se počne sa sokovima, onda alkoholom, a gdje je alkohol, tu je i droga." Gradonačelnik g. Mikša je odgovorio: "Godinu dana ni jedno rješenje o postavljanju kioska nije izdato. Mi smo svjedoci ilegalne izgradnje. Nadležni sekretarijat uklanja in silom, ali to ide sporo."

<sup>4</sup> Tako se, primjerice, odredbom stručnih službi Grada Zagreba od 12.11.1994. (oglašenom u "Večernjem listu") postavljanje vlastitog štanda većiine 2x2, koje se iznajmljuje fizičkim i pravnim osobama radi prigodne prodaje od 01.12. do 31.12.1994. g., uvjetuje, između ostalog, da za lokaciju ispred NAME na Kvaternikovu trgu to trebaju biti štandovi poduzeca ARTO, Zagreb, a za sve ostale navedene lokacije štandovi tipa TIBO Rijeka ili Tržnice Zagreb.

### 3. Simboličke potrebe

Simbolička funkcija preuređivanja grada usmjerena je ponajprije na neku gradsku i/ili državnu i nacionalnu vrijednost: osobu, događaj, povijesno dobro. Pritom zadovoljenje simboličke potrebe može biti ostvareno i verbalno, bez drukčijega arhitektonsko-urbanističkog uređenja. Primjer je preimenovanje ulica i trgova. Nakon što je donesena odluka o preimenovanju, promijenit će se glavne natpisne ploče, ali će kućni brojevi sa starim nazivima ulica ostati na svojim mjestima još desetljećima.

Simboličko se obilježje elementa (i elemenata) opreme/namještaja grada *unaprijed zadaje ili kasnije nastaje*. Zadanost se programski ili projektantski određuje te, posebno vrednuje od onih koji zadaju i stvaraju simboličku namjenu (zamisao, izbor elemenata). Kad se simboličko obilježje odredi, ono se ustanovljuje odgovarajućim urbanološkim istraživanjima, prije svega sociološkim i psihološkim. Na nju svojim analitičkim i kritičkim senzibilitetom reagiraju i pojedinci.

Simbolička obilježja predmeta uređenja grada, osim kad su dominantna (npr. spomenička, memorijalna), samo su prisutna. Upotpunjuju se i slažu s ostalima, ponajprije funkcionalnim obilježjima i svojstvima. Karakteristična boja, primjerice, grb ili natpis na elementu opreme mogu upućivati na instituciju pripadnosti. To je prije svega sam grad (npr. grbovi grada na barijernim stupićima, rasvjetnim stupovima, tramvajskim kolicima)<sup>5</sup>. Proizvođač opreme, primjerice oznakama na poklopcima kanalizacijskih otvora ili rasvjetnih stupova, organizacija koja se brine o pojedinim objektima, npr. trafostanicama, a i sam projektant, prepoznatljivošću rukopisa ili navođenjem imena, mogu također imati simboličku važnost. Simboličko se značenje elementa može odnositi i na neku vrijednost (modernost, poštovanje stilskih obilježja arhitekture u nekom kontekstu, urednost, alternativni odmak od etabliranoga itd.). Izbor i postava elemenata sami po sebi mogu imati simbolička obilježja; postava tada svjedoči da je s namjerom projektirano ili izabrano ono što se smatralo važnim (prioritetnim ili jedinim). Ostalo je drugorazredno ili marginalno, prepušteno da se upotpuni "samo po sebi" ili je samo djelomično kontrolirano, ali nekim zasebnim, naknadnim postupkom uređenja prostora. Kasnija objašnjenja i rasprave obično se samo programski i projektantski odnose na *neki dio repertoara, a ne onoga pridodanog, "slučajnog"*.

Prema tome, u Zagrebu će se po pravilu raspravljati o rasvjetnim tijelima, fontanama, obradi podne površine, hortikulturi, ali ne o tramvajskim vodovima i tračnicama, orijentacijskim oznakama, kontejnerima za otpad ili prometnim zaprkama.

Stoga u postavi elemenata opreme ne treba uvijek tražiti samo kompozicijske nego i simboličke razloge. Isticat će se npr. konačnost, stalnost i pretpostavljena dugotrajnost izvedene postave, njezina "otpornost" na moguće promjene okolnog ambijenta i sl. Izrazitu simetričnost neke postave ne mora projektantski poticati zbiljski prostor, već uzimanje u obzir simetričnosti same postave.

Simbolička obilježja s vremenom se mijenjaju, pri čemu ne mogu izbjeći ni sudbini komičnosti; mnoge mlađe osobe neće, primjerice, pogoditi da su "ogrlice" na rasvjetnim stupovima u pojedinim ulicama Zagreba nekad služile da se u njih zataknu zastavice za vrijeme važnih političkih posjeta ili događaja u gradu.

I sam grad, odnosno gradski život može biti vrijednost kojoj se simbolički teži: što je ono što predstavlja i naglašava grad, a što umanjuje (izgledom) vrijednost grada?

<sup>5</sup> Zadana simbolička funkcija može biti potisnuta pragmatičkim ili političkim razlozima. Tako, primjence tramvaji iz grada Manheima ili autobusi iz Mainza u 1994. i 1995. voze u Zagrebu nepromijenjenog izgleda, samo s diskretno interpoliranim grbom Zagreba. Zbog komercijalnih razloga dio zagrebačkih tramvaja doživio je promjene u obliku pojedinačnih dizajnerskih rješenja, pri čemu je napuštena standardna plava, zagrebačka boja.

Što za grad na javnom prostoru znači prodaja ili igra? Ako nije riječ o privremenim, vremenski ograničenim i nevelikim elementima za igru i prodaju - nisu odobreni. Kao primjer može poslužiti sudbina skulpture igračke pijetla I. Lončarića, postavljene sredinom osamdesetih godina na središnji zagrebački trg odnosno Splavnicu, koja je ubrzo uklonjena. Pa i preseljenje "šandova" s tržnice Dolac na gradsku periferiju početkom 1995. također je pokazatelj istjerivanja nepoželjne trgovine na ulicama. Iznimka je, zbog visoke koncentracije specifičnosti, Preradovićev trg, na kojem se, barem do sada, tolerira "urbani nered" kao posljedica gotovo sajmišne prodaje stripova, ploča i cvijeća. Ali projekt tog trga razumijeva drukčije uređenje u sklopu kojega će prodaja cvijeća postati ekskluzivni relikv. U oficijelnoj težnji za doseganjem gradskoga i velegradskoga kao da se razvija nespremnost za sve što u takvim projekcijama po obilježjima ne bi bilo gradsko.

#### 4. Bojazan od ruralizacije grada

Nespremnost i nesugetljivost tada prerastaju u bojazan. Primjedbe o tome da sadnja stabala na gradske ulice (ondje gdje ih prije nije bilo) zapravo ruralizira grad može se sociološki razumjeti ponajprije kao bojazan od ruralizacije grada. Uostalom, takvo se neodobravanje moglo čuti i eksplicito<sup>6</sup>; gradska ulica nije seoska ni malogradska ulica na kojoj se, što radi korisnosti, što radi lagode sade drvoredna stabla (zapravo se mnogo više ne može ni učiniti za oblikovanje mjesta), pa ako se već ne mogu formirati impresivne aleje, bulevari ili avenije (kao gradski arhetipovi), bolje ne saditi ništa jer to unosi, najblaže rečeno, nepotrebne dvojbe.

Protivljenje ozelenjivanju ulica može se razumjeti kao ozbiljno promišljanje samo dok ne postane apriorno i dogmatično, namijenjeno isključivo diskreditiranju drukčijih mišljenja i rješenja.

#### 5. Kozmetika kao gradska navika

Zanimanje za fasade sastavni je dio zanimanja za obradu ploha. Uređenje fasada uvrštava se - kolokvijalnim govorom medija i profesionalnim žargonom rečeno - u kozmetičke zahvate, u "šminku" grada. Kozmetičku funkciju opravdano je naglašavati ako se zahvat deklarira i provodi ponajprije kao građevinsko-instalaterski. Tada se obrada (oplemenjivanje) pješačkih hodnika, rasvjete i zelenila obavlja usput, kao nadopuna (dobrodošla, ali s tehničko-tehnološkog stajališta ne i prijeko potrebna). Kako je većina takvih zahvata fizički i vidokrugom povezana s tlom, govori se kolokvijalno-stručno o "parteru", "parternom" uređenju i sl. Razumljiva je povezanost te riječi sa sjedištima u kazališnim dvoranama i kino-dvoranama. Na pojedinim mjestima na kojima su se provodile rekonstrukcije dodatnih "šminkerskih" zahvata gotovo i nema. Izvedena je rekonstrukcija javne rasvjete, nova prometna signalizacija i postavljeni neki elementi prometne i protupožarne zaštite (npr. u Šubićevoj ulici uređenoj 1994).

Gradska se "šminka" prima u dvostrukom značenju: jedanput *kao mjera potpune dovršenosti, a drugom zgodom kao skrivanje nedostataka i nezavršenosti*.

Stoga nije slučajno što u Zagrebu interesno dominantni elementi na rekonstrukciji tadašnjeg Trga Republike postaju obrada plohe, rasvjetna tijela, jarboli za

<sup>6</sup> Misli se na raspravu u Društvu arhitekata Zagreba od 23. 12. 1994. godine.

zastave. Simbolika i kozmetika, uz prometnu i instalacijsku svrshodnost zahvata, premda posredno i odvojeno, u prvom su planu varijetskog uređenja. Slično je tijekom 1993. i 1994. bilo s rekonstrukcijom Vlačke, Illice, Jurišićeve, Draškovićeve, Trga Burze... Dosljedno tome, rasprave se 1990. najviše vode o postavljanju spomenika banu Josipu Jelačiću i o Manduševcu, na središnjem trgu grada, kao o prostorno-kompozicijskim problemima interpretacije kulturno-političke ostavštine.

U tom daljnjem razvoju - moglo bi se pokazati i objasniti (što nije predmet ovog priloga) da se zanimanje za uređenje grada *iz složenoga urbanog premješta u uže, arhitektonsko područje*.

Pritom se rjeđe pita *zašto* se određeni "parter" uređuje, a češće se čuje pitanje *kako* se uređuje. Oblikovanje i razmještaj elemenata opreme i hortikulture dobivaju prvorazredno značenje. A u raspravama se mogu primijetiti i "klasična" pitanja uobičajena u razmatranjima elemenata iz djelokruga povijesti i teorije umjetnosti: kompozicijskih odnosa, stilskih obilježja, interpretacije autentičnih prostornih i građevnih vrijednosti, zaštite povijesno-kulturnih dobara itd.

## 6. Komercijalizacija

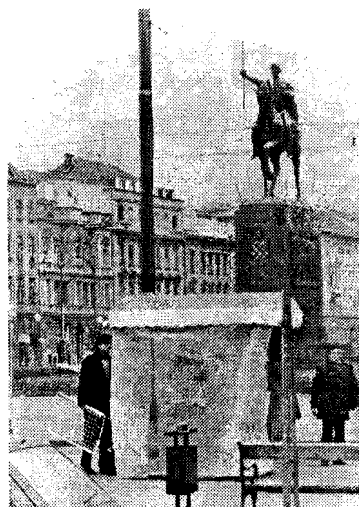
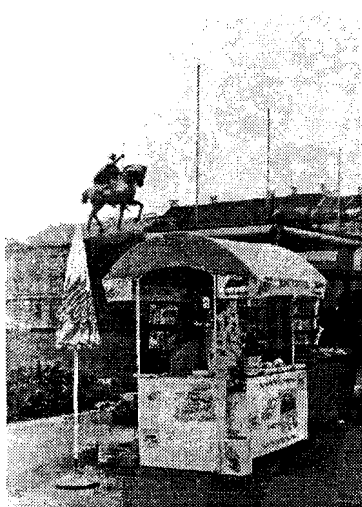
Jedna od izrazitih razlika u koncepcijama pješačkih uređenja (poteza, zona) sredinom osamdesetih i današnjih koncepcija jest shvaćanje prostora i elemenata "prostornog" uređenja kao komercijalne kategorije. Ta koncepcija nije nužno povezana samo sa središtem grada.

Iznajmljivanje javnoprostorne površine i volunena, a i dijelova fasada za stalno ili privremeno postavljanje ovisjenih ili razapetih transparenta, monitora, panoa ugostiteljskih objekata, kioska ili "pokretnih naprava" s prodajnom ili servisnom namjenom postali su vjerojatno nezanimljiv oblik slijevanja novca u gradsku blagajnu. Dok je (nikada realiziran) informacijski stup kao sastavni oblikovni element javnog sata na središnjem trgu bio izraz tadašnjih preokupacija elektronskim medijima i centraliziranim informacijskim servisom, a oglasni su stupovi gotovo isključivo prihvaćeni kao važan prepoznatljiv element kontinuiteta gradske tradicije (tipični zagrebački oglasni stup koji se interpretira i u memorijalnom spomeniku Augustu Šeni na križanju Vlačke i Palmotićeve), elementi za oglašavanje (i noću) u Jurišićevoj ulici, na primjer, postavljeni 1994. g., očito su tu uvršteni ponajprije zbog komercijalnih razloga (slično kao i u nekoliko novih nadstrešnica uz tramvajska stajališta kao njihov integralni dio)<sup>7</sup>.

Unifikacija vanjskog izgleda lokala počinje još prije toga ustupanjem displaya, tendi i izloga za standardne konzumacijske identifikacije (najprije za *Coca-Cola* i *Marlboro*, a u posljednje vrijeme i za inozemno pivo).

"Boom" velikih plakata izvan središnjeg područja, uglavnom južnije od željezničke pruge na istoku i zapadu grada, zorno potvrđuje taj interes grada još od 1991. g. Oglašavanje preuzimaju specijalizirane tvrtke, većinom također za druge tvrtke i poduzeća. Prema ostalim oglašavanjima za koja nisu uređena posebna mjesta za oglase na fasadama ili na zelenilu te kao oglasna mjesta služe izlozi, fasade, ograde, stabla itd., primjenjuje se katkada stroža, katkada oštrija gradska politika.

<sup>7</sup> Da se reklamiranje javlja kao gotovo nužan uvjet poslavijanja nadstrešnica na stajalištima javnog prometa, sadržajem, ali i duhovitim naslovom, svjedoči npr. članak *Reklama štiti od nevremena*, "Večernji list", 14.2.1995.



**SL. 2. NA OBJE STRANE TRAMVAJSKOG STAJALIŠTA POSTAJU DOMINANTNI KIOSCI. "TEZGE", ČIJA JE DISPOZICIJA UGLAVNOM SLUČAJNA**

**Fotografija** - *Prstojay*  
Fedor Kritovac

**FG. 2. KIOSKS - "STANDS", WHOSE DISPOSITION IS MOSTLY ACCIDENTAL, ARE DOMINANT ON BOTH SIDES OF THE TRAM STATION**

**SI. 3. U PRVOM PLANU DOŽIVLJAJA TRGA I VIZURE PREMA SPOMENIKU KRALJU TOMISLAVU IMPROVIZIRANI KIOSK ZA PRODAJU NOVINA**

**Fotografija** - *Prstojay*  
Fedor Kritovac

**FG. 3. AN IMPROVISED NEWSSTAND IN THE FOREFRONT OF ONE'S EXPERIENCE OF THE SQUARE AND VIEW OF THE KING TOMISLAV MONUMENT**

## 7. Toleriranje usputnoga

Tolerira se mnoštvo oglasa na zidovima, na pojedinim elementima komunalne opreme (npr. na rasvjetnim stupovima, kontejnerima za otpad, razvodnim kutijama i sl.). Kao i prema grafitima, službena je gradska politika nedostljedna i proturječna: jedanput se osuđuju takva spontana narušavanja reda, prijeti se počiniteljima i stvarno se poduzimaju oštre mjere čišćenja grada; drugi put vlast "nema ništa protiv" gradskog kolorita i živosti, čemu pridonosi i takva pravno i komercijalno neregulirana spontanost. Ili se, pak sve to prihvaća kao inarginalan ili nerješiv problem (kao, uostalom, i općenite poteškoće u održavanju opreme). Sve je to, ako se tako gleda, usputno. Oprema se ostavlja oštećenom ili funkcionalno izvan uporabe, ponajviše javna rasvjeta. Za takvo proturječno stanje ni središte grada nije osobito reprezentativno. Toliko se vjeruje u simboličku snagu elemenata opreme da se usprkos fizičkim oštećenjima ili neuporabljivosti ta vrijednost gradske opreme i uređenja i dalje vidi nepomućenom. Tako zbiljska uporabna vrijednost prelazi u apstraktnu uopćenu vrijednost ("stalna briga ili težnja za uređenjem grada" i sl.).

## 8. Proturječnosti i neravnomjernosti

Proturječnosti u politici grada prema njegovu uređenju uočljivije su u nekim neuređenim dijelovima središta te u bližim i daljim periferijskim dijelovima.

Postava određenih elemenata opreme (ponajprije rasvjetnih tijela s podnožjima), osim što izričito naglašava izdvojenost uređenoga prema neuređenom dijelu grada (osobito je to vidljivo u Bogovićevoj ulici) i osim što želi biti skulpturam, preuzima i zadaću zaštite od moguće ponovne navale vozila. Za hitan prolazak vozila ostavljeno je dostatno mjesta, ali je parkiranje i manevriranje otežano. Rasvjetna tijela na podnožjima (koja raspiruju mnoge, ali površne polemike o njihovoj opravdanosti) dobar su primjer kako pojedina obilježja opreme ne moraju biti

isključiva. Upravo taj polivalentni rasvjetni element, osim što podržava simboliku te djeluje kao barijera, omogućuje i sjedenje odnosno odlaganje predmeta, te tako afirmira i kvalitetu svakidašnjeg življenja.

Postojanost uređenog dijela najužeg središta kao da istodobno zaziva dugotrajnost, vječnost što je izazov mogućoj agresiji i razaranju grada. Tu dimenziju upravo tako treba shvatiti u razdoblju izloženosti opasnosti i ugroženosti zbog agresije na Hrvatsku.

Valja upozoriti da je u Bogovićevoj ostala nekadašnja viseća rasvjeta koja (još?) nije deinontirana. Ne bi čudilo da ono i ostane kao "nevidljiva" i nevažna, kao što je dugo vremena bila plinska, već napuštena rasvjeta na Gornjem gradu prije i nakon Drugoga svjetskog rata, nakon što je bila uvedena električna rasvjeta.

Naglašenost *ulične scenografije* mogla bi se ponegdje ocijeniti i kao njezinu *samodovoljnost*. To pojednostavnjeno znači: ako se ni po čemu drugome ne bi moglo prepoznati da je neki dio grada (ulica, trg, most i sl.) rekonstruiran za pješaka (kao metaforu humaniziranja), onda se to može zaključiti bar po urbanoj opremljenosti. Ako su izlozi i neuređeni, polumračni, a fasade oronule, ipak će se relativno jasno i neovisno o tome moći pokazati da je grad uređeniji ako je pritom postavljena određena nova oprema.

A što bi bilo kada bi se nužno računalo na estetsku i funkcionalnu komplementarnost zgrada koje omeđuju i prožimaju područja uređenoga javnog prostora s takvim prostorom? Komplementarnost uređenja ostvaruje se (treba podsjetiti) na granici privatnoga i javnog posjeda.

Ukrasno zelenilo na prozorima, uređenost lokala, regulirana zastupljenost sadržaja lokala u javni prostor, osvijetljenost fasada - već su poznati i u Zagrebu kao uspješna ili neuspješna rješenja koja neposredno utječu na ukupnu kvalitetu uređenosti javnog prostora.

Kako to "susretanje" relativno slobodnih, pa i slučajnih pojedinačnih zahvata (na zgradama, dijelovima zgrada) uskladiti s načelima *centralizirano uređenog planiranja i projektiranja* urbanog tkiva i opreme, jedno je od najtežih pitanja koncepcije i metodologije oblikovanja gradskih sredina u smislu postizanja *townscapea*.

Komunalne i kućne odredbe izrazi su težnje da se, primjerice, privatne intervencije kontroliraju.

Čudi ipak (prateći napise u dnevnim novinama, stručnim glasilima i slušajući stručne rasprave) da se ta usporedna stanja uređivanja grada ne povezuju. Raspravljali se o dosadašnjemu i budućem uređivanju grada, govori se isključivo o upravno projektantski vođenom uređenju, kao da ona druga strana stanja ne postoji. Takva nestvarna slika kao da se vidi i s mjesta stvaranja, prezentacije i provedbe gradskoga centraliziranog uređivanja - Gradskog zavoda za razvoj prostora i zaštitu okoliša, Gradskog zavoda za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, te Gradskog sekretarijata za prostorno uređenje, ali i sa stajališta profesionalnih udruga. Ta odrednica u slici događanja nije transparentna s uređenošću grada. Nije uvijek jasno tko je pravi "gazda" na nekome mjestu (bilo da je riječ o podzemnom kompleksu "Importanea", prilazu hotela "Esplanade", pristupu peronima HŽ-a između glavnog kolodvora i zgrada HPT-a, veži i dvorištu neke zgrade u Jurišićevoj, Ilici, pločniku ispred ugostiteljskog lokala u Tkalčićevoj itd.) odnosno o kome presudno ovisi uređenost prostora.



## 9. Pripajanje prostora

Na ovaj ili onaj način određena se lokacija *pripise* određenoj adresi time što je prije svega njoj na raspolaganju. Time se ona, barem privremeno, izuzme iz javne urbane osmišljenosti iako je nominalno sastavni dio javnoga gradskog prostora. Još je u središtu Zagreba u tom smislu najočitiji primjer preobrazbe prostora koji je tridesetih godina bio atraktivan kavanski prostor ispred (tadašnjega) Novinarskog doma. Danas je to ograničeno predvorje izložbenog salona automobila, u kojemu se prepolentnom nametljivošću našao, potvrđujući pripadnost prostora, reklamni obelisk dotične tvrtke za automobilsku prezentaciju. Njoj, a ne pješaku, taj je prostor i dodijeljen, zaštićen od parkiranja, iako su odredbe komunalnih i kućnih redova izrazi težnje da se kontroliraju privatne intervencije.

## 10. Redizajn

Prema planskim postavkama u središnjoj se gradskoj zoni ne bi smjelo dogoditi ništa radikalno. Ne iznenađuje naslov razgovora što ga je uoči Božića 1994. pripremio Društvo arhitekata Zagreba: "Redizajn središnje pješačke zone u Zagrebu"<sup>8</sup>. Sve što se zbiva na području uređenja grada prema tom razgovoru treba imati diskretno obilježje dodatnog oblikovanja ili preoblikovanja postojećega. Poteškoća je, međutim, u tome što bi za redizajn trebalo najprije odrediti osobitosti postojećeg stanja u odnosu prema željenim namjeravanim promjenama, te zatim odrediti i obilježja novog postignuća kao potvrde redizajna.

Sklonost redizajnu kao "pravoj riječi" u uređivanju grada može se razumjeti iz suženog shvaćanja redizajna. U navedenom bi slučaju redizajn bio drukčije opremanje prostorije, i to ponajprije novim namještajem.

Uglavnom se pritom postavlja pitanje kakav je namještaj, tko je dobio pravo namještanja, je li se prostor mogao i drukčije namjestiti, je li namještaj nadvladao samu prostoriju, trebaju li sve sobe stana imati sličan namještaj, pa sve do toga je li stolac previše uglat ili okrugao, je li krevet "po zlatnom rezu", hoće li se tko spotaknuti o neki brid i prijeti li opasnost da dragocjena skulptura padne s police pri neopreznom pokretu. Poistovjećivanje namještanja prostorije (prostorija se ne smatra uvijek interijerom nego je i eksterijerno određena, npr. ulica) s uređenjem gradskoga izgradbenog prostora ne bi bilo osnovano. Namještanje pretpostavlja promjene bez velikih poteškoća. Na toj se pretpostavci uspješno zasniva tržišna dinamika intenzivne komercijalne ponude namještaja. Redizajn za Zagreb ne pretpostavlja takvu lakoću postupanja. Postavljanje elemenata opreme na zadano mjesto (pogotovo *skulptura*) čini se da većina vidi kao čin konačne odluke, a ne kao eksperiment ili trenutno raspoloženje. Zanimljivo je da ima zahtjeva da Kožerićeva skulptura "Sunce", koja je početkom sedamdesetih godina bila na uglu Frankopanske i Trga maršala Tita mora biti vraćena onamo i da nigdje drugdje ne bi smjela biti postavljena.

U takvim su stavovima važniji simbolički nego kompozicijski razlozi; inzistira se, zapravo, na pravu povratka odbačenoga (izgnanog, protjeranog) djela, a s njim i autorskoga odnosno građanskoga prava na nekadašnje mjesto!

Nasuprot tome, pod obećanjem da je riječ samo o redizajnu prikrivaju se postupci koji doista korjenito mijenjaju neki prostor. Primjer toga (osim spomenute intervencije "izuzimanja" dijela javnog prostora na uglu Perkovčeve) jest npr. postavljanje spomenika fra Grgi Martiću 1995. godine u Martićevoj ulici, uz

<sup>8</sup> Vidjeti članke: Dorotea Jančević, *Novi izgled pješačke zone*, "Večernji list", 24. 25. 26. 12. 1994. i Vesna Kusin, *Protiv raznih posrednika*, "Vjesnik", 03. 12. 1994.

dodatno preoblikovanje dotad smjerne parkovne interpolacije. Taj je primjer poučan i zato što je i prije još sedamdesetih godina, upravo taj dio nekadašnjeg parka godinama služio, točno na mjestu današnje promjene radi postavljanja spomenika, za sezonsko postavljanje šatora i kamp-opreme komercijalne namjene obližnje trgovine "Ribomaterijala"!

## 11. Polaritetni modeli prostora

Podjela gradskih dijelova i stanja na upravno snažno kontrolirana i ona slabo kontrolirana, na situacije koje su pretežno projektantski uređene i one koje su riješene spontano povezano je s različitim uzrocima i razlozima, ali konceptijski proizlazi iz *polaritetnog shvaćanja prostora*.

Modeli bipolarnosti u shvaćanju, planiranju, projektiranju i življenju grada konceptualno i metodološki dopuštaju da se različitosti (koje mogu, ali ne moraju biti suprotstavljene) *ne promatraju u međusobnoj povezanosti nego i zasebno*, kao dva autonomna, a ne po presjeku ili komplementarnosti u cjelinu povezana. Jedan od odabranih skupova može se ostaviti i po strani - kao nebitan.

Bipolaritetni se modeli uspostavljaju na različitim razinama, npr. morfologije - gestalta: (puno - prazno, pozitivno - negativno, strukturalni elementi - pozadina itd.), na sociopravno-ekonomskim razlikama (javno - privatno, zajedničko korištenje - individualno korištenje itd.), ili pak na "arhetipovima" urbane strukture (ulica - dvorište, prednja fasada-stražnja fasada, ispred zida - iza zida itd.). Psihološki i psihosociološki modeli polariteta utvrđuju se prema stavovima (moje - tvoje), percepcijskim vidokruzima (vidljivo - nevidljivo) itd.

Na polaritetne modele treba podsjetiti jer njihovih radikalnih zagovornika ima i u analizi uređenja grada. S takvih stajališta, na primjer, uopće ne bi bilo smisleno razgovarati o uređenju grada izvan (osim) kategorija ulice, trga, parka, fasade jer sve što je "s druge strane" (npr. ulične veže, dvorišta, neuređena zemljišta) - sa stajališta takvog pristupa nije uopće legitimno.

Međutim, upravo opremanje i uređenje grada zorno (i očitiije od teorijskih izvedenica) odaje upitnost bipolarnih modela. Interijer se spaja s eksterijerom i percepcijski i u elementima namještaja. Stolci se iznose pred zgrade, cvijeće je na balkonu (i) radi prolaznika, odlazi se po vodu na javni zdenac. Ali i prolazi se kroz kuću iz jedne u drugu ulicu, iznajmljuje se veža za trgovinu, zgrada dobiva rasvjetno tijelo, u većem je dvorištu igralište za djecu itd. I, napokon, tu je i sam kućni broj kao povezujuća osobna iskaznica ulice i kuće.

Izričito pridržavanje bipolarnih modela unaprijed sprečava da primijetimo zanimljive primjere uređenja grada. Zar nije neobično da se u raspravljanju o uređenju Jelačićeva trga izostavi (da ostanemo pri zanimljivom svježem primjeru) uvođenje "pješačke zone" s modificiranim rasvjetnim tijelima u preuređeni zatvoreni donji prostor tržnice Dolac? Kako su se rasvjetni stupovi našli baš u dvorištu Frankopanske? Ili, malo dalje, u Frankopanskoj, prije uglomnice s Deželićevim prilazom, u atrijskom dvorištu, nije li tamošnja diskretna "pjaceta" (odakle se ulazi i u dva veleposlanstva te u nekoliko lokala) sastavni dio grada?

Oslobodeni djelomice ili potpuno "prometne stege", upravo ti prostori prodora, prolaza, širenja, priključenja gradskom prostoru odaju potencijale, zanimljivosti i vrijednosti urbanog uređenja i opremanja.

<sup>9</sup> Prema navodima "Vjesnika" od 22. 12. 1994. g., članak *Povratak gradskim tradicijama*, projektant arh. Piteša kaže kako projekt znači vraćanje na izvrsno rješenje, naravno, uz iskorištavanje suvremenih potencijala opreme, npr. rasvjete postavljene u prostor dvorane koja izgleda kao "uvlačenje" Trga bana Jelačića u samu dvoranu tržnice kao neodvojive cjeline javnog prostora.

## 12. Primjer uređene "zone": Trg Kralja Tomislava

Promotriti analitički komentar o novijem uređenju "parternoga grada" na primjeru Tomislavova trga višestruko je razložno. To područje nije neposredni produžetak uspostavljene pješačke zone oko samog gradskog središta (koja već ima svoju genezu), ono nije ni samo popratno uređenje pri infrastrukturno-prometnom i instalacijskom zahvatu (što je pretežno bila rekonstrukcija Vlaške ulice, Bogovićeve, Hlice...), niti je (iako je nekad bilo) predmetom arhitektonsko-urbanističkog natječaja, već je, barem u osnovi, rezultat redovnog rada Gradskog zavoda za razvoj, planiranja i zaštitu okoliša.

Za pješačku dimenziju taj je prostor izniman. Parter se (iako trenutno uz eskalatorsko podizanje iz podzemlja) može sagledati i u "žabljoj" vizuri, a i deniveliranje parka i vodoskoka na tome i susjednom, Starčevićevu trgu dopuštaju fine promjene očista.

Na tom se mjestu istodobno *prekida* vožnja ili se pješak za nju tek *priprema* (iz vlaka ili tramvaja). Vrijeme je tu kondenzirano (jer se većini ljudi žuri), pa su neželjeno čekanje i zastoji nezgodni. Ali parkovni dio nudi odmor, dokolicu, neprogramiranu šetnju, pa i izležavanje. Lokacija je sadržajno iznimno specifična. Njezine su granice neizvjesne. Heterogeno okupljanje i rasprostiranje tog prostora koji se ne podudara doslovce sa spomenutim dijelom grada (od Mihanovićeve, Starčevićeva trga, perona Glavnog kolodvora, okružja HPT-a do panoramskog dohvaćanja prvoga i posljednjeg plana vizure ulaska u grad), također je vizura dijela prema Autobusnom kolodvoru i "Ciboni". Autonomnost područja Glavnog kolodvora odmah je uočljiva; nju djelomično izdvajaju betonske žardinijere, žute posude za otpad, koje su drukčije od onih na tramvajskim stajalištima, i drukčija rasvjetna tijela (između kolodvora i pošte). I kiosci su, čini se, određeni i tu postavljeni prema drukčijim kriterijima negoli na ostalim dijelovima trga.

Na ulazu u zgradu Glavnog kolodvora nalazi se jedini javni sat u tom dijelu grada, a i jedan od najstarijih toplomjera za javni uvid (*Bayerov Aspirin/Pyramidon* toplomjer još iz vremena prije Drugoga svjetskog rata).

### 12.1. Rasvjeta

Premda je zgrada Glavnog kolodvora bogato osvijetljena, to se osvijetljenje ne može razumjeti kao promišljena iluminacija. Nije riješen ni osnovni problem - refleksija od stakala na zgradi, a visoki autobusi sjenom zakreću pješački hodnik ispred Glavnog kolodvora.

Usprkos velikoj količini rasvjete "bačene" na tu zgradu, svjetlost nije visoko vrednovana; sat je ostao neosvijetljen, kao i natpis *Glavni kolodvor*. Između zgrade i HPT-a 2 zadržana je i stara fluorescentna rasvjeta, koja katkad radi, a katkad ne.

### 12.2. Izdvojenost

Zgrada i okolno područje Glavnog kolodvora zorno pokazuju kako kvaliteta uređenosti i opremljenosti objekta djeluju na cjelokupni prostor. Željeznica može uređivati "svoje područje", čini se, neovisno o gradskim projektima (što se zaključuje i prema stanju neuređenosti željezničke pruge duž prolaska kroz grad).

Područje uz glavni kolodvor i zgradu HPT-a izuzeto je iz projektantskog zahvata cjelovitosti. Sličan odnos projekt može imati i prema *-zatečenom stanju*;

oprema koja projektom nije izričito obuhvaćena promjenom ili izmjenom koja nije izričito potvrđena - postiže svoju autonomnost. Na nju se projekt ne odnosi i ona pripada, kao što smo već naglasili, nekom drugom skupu. Ovisno o slučajnosti ili naknadnim intervencijama, stari će se elementi uskladiti s novima.

### 12.3. Novi i stari elementi

Bez dodatnih informacija u odabranom se primjeru proširenoga Tomislavova trga ne može znati jesu li "stari" elementi namjerno ili slučajno tu zatečeni. Neki su uklonjeni, primjerice kontejneri za korisni otpad (staklo, papir), a pojavili su se novi, drukčije vrste, npr. eksponirani nadzemni hidranti (na Starčeviću trgu).

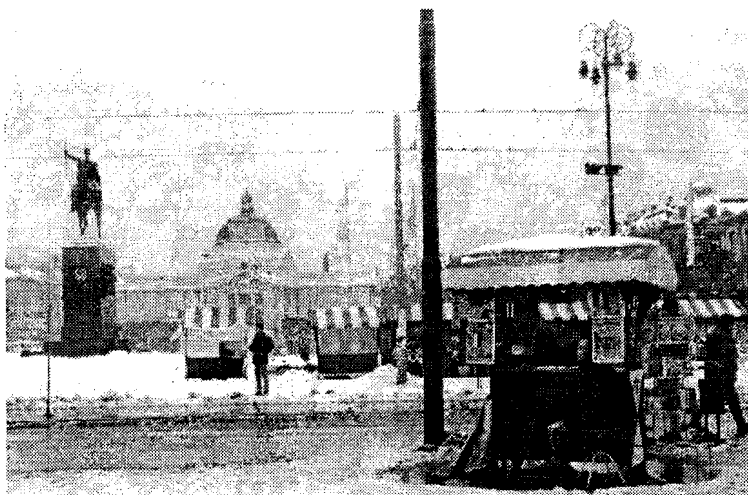
Slabašni jarboli za velesajamske i, povremeno, druge prigodne zastave na samom parkovnom rubu Tomislavova trga oduvijek su se doimali nevještom improvizacijom, ali nakrivljeni u različitim smjerovima, i dalje su zadržani. Podno njih su i stare betonske kasete. Nanovo su postavljeni stari tipovi posuda za otpad. Odabran je jedan od standardnih (funkcionalnom i oblikovnom kvalitetom upitan) tip posuda kakve se nalaze i drugdje po gradu. No i taj je bolji od onih još starijih, ovješanih o betonske nosače, kakve još nalazimo na Strossmayerovu trgu i Zrinjevcu. Nisu, kao na središnjem trgu, projektirani ili odabrani posebni tipovi posuda pepeljara.

Prometna se signalizacija, iako nova, također pojavljuje kao autonoman skup; bez obzira na sve ostale elemente, prometni se znak izdvaja ekskluzivnošću svog prava na monofunkcionalnost. I stara je, čak neobnovljena nadstrešnica za javni promet (tramvaj) ostala na sjevernoj strani stajališta, a na južnoj su postavljene dvije nove, tipološki slične onima u Grazu.

Neobično je da je upravo na tome mjestu ostavljena dosadašnja nadstrešnica, pogotovu kad se čini da je pri postavljanju dviju novih s južne strane prevladala ne prometno funkcionalna već oblikovna i komercijalna odrednica; te su nadstrešnice relativno uske, ne štite od sunca, višedijelni krov dopušta djelomično nekontrolirano spuštanje i cijedenje veće količine oborina, a s jedne strane postavljena osvijetljena reklamna ploha djelomično zastire preglednost i time onemogućuje brzu reakciju pri dolasku tramvaja. S unutarnje strane (zašto ne i s vanjske?) postavljena prometna shema samo djelomično zadovoljava potrebu za informacijama, a noću je nedostatno osvijetljena. Transparentnost nadstrešnice, međutim, na toj je lokaciji poželjna. Budući da takvih nadstrešnica početkom 1995. g. nije bilo i drugdje u gradu ove dvije imaju i simboličku zadaću kao ekskluzivan proizvod odabran samo za to mjesto.

Dio nosača tramvajskih žičnih instalacija pripada starijim elementima, a dio ih je novih. Pomiješanost tih elemenata je znakovita jer ili otkriva nedosljednost ili pak upućuje na suptilno postmodernističko raspoloženje projektanata. Instalacije (nosači, konzolni učvršćivači na fasadama zgrada itd.) imaju, doslovce iz početnog vremena svog nastajanja, klasično-eklektična oblikovna obilježja. Nosači na svom kraju imaju kapu, a na donjem dijelu profiliranu osnovicu. Time su se ti elementi uvrstili u red arhitektonskih; oblikovani su kao svojevrsni gradski stupovi. Takvi su nosači tramvajskih vodova uglavnom bili i ovdje sve do spomenute rekonstrukcije. Neki su (jedan je još na sjevernoj strani zadržan) na osnovici imali i reljefni grb grada Zagreba.

Oni koji su sada novi, pripadaju industrijsko-manufakturnim "proizvodima" ("profilima") koji zadovoljavaju statičko-dimenzionalne potrebe.



SL. 4. NA OBJE STRANE TRAMVAJSKOG STAJALIŠTA POSTAJU DOMINANTNI KIOSCI "TEZGE" ČIJA JE DISPOZICIJA UGLAVNOM SLUČAJNA

Fotografija - Photo by  
Fedor Kričovac

FG. 4. KIOSKS - "STANDS", WHOSE DISPOSITION IS MOSTLY ACCIDENTAL, ARE DOMINANT ON BOTH SIDES OF THE TRAM STATION

Slično je postupljeno i na središnjem trgu. Uz rasvjetne stupove s raskošnom eklektičkom osnovicom našli su se "brutalistički" nosači tramvajskih instalacija, od kojih su neki (ondje gdje je to bilo lakše izvedivo zbog manjeg broja vodova i priključaka) dodatno stilski obrađeni, dosta neuspješno, baš kakav je i pokušaj da se istom (bijelom) bojom vodovi povežu s rasvjetnom postavom. Jedino su zahvaljujući indigo sivoj boji ti nosači tramvajskih vodova povezani s posudama za otpatke, klupama i rasvjetnim stupovima (po postavi i visini najsličnijim elementima).

Nosači nisu (kao ni na nekoliko drugih mjesta rekonstrukcije gradskog središta tijekom 1993. i 1994.) ni vertikalno uredno postavljeni, čime dokraja ne zadovoljavaju ni tehnički kriterij urednosti. Čak će i osoba neizvježbanog oka uočiti da su kosi. Rasvjetni stup koji je na tome mjestu odabran radi povijesne reminiscencije identifikacijsko obilježje grada proizvođača, a ne grada postave. Naime, na njima je navedena "Varaždinska ljevaonica" sa svojim zaštitnim znakom (Varaždin).

Postava visokih rasvjetnih stupova na Tomislavovu trgu i, u produžetku, na Starčevićevu trgu u osnovi zadržava prostornu strukturu na koju smo naviknuti. Ona svjetlosnim pojačanjem i promjenom boje dobro (osim reflektorski) zadovoljava zahtjeve o rasvjetljenosti, no nije osobito dobro rasvjetno-iluminacijsko rješenje za to područje.

Ni zgrade nisu (od zgrade Glavnog kolodvora do zgrade hotela "Esplanade", Starčevićeva doma do Umjetničkog paviljona) uopće rasvijetljene niti su na njima ili drugim zgradama dostatno dobro artikulirane svjetlosne oznake i natpisi.

## 12.4. Vodokoci, pokretne naprave

Iznimka su u tome vodokoci (vododinamički i svjetlosno novi) u sredini Starčevićeva trga i nekadašnji u sredini parkovnog dijela Trga kralja Tomislava. Voda i vodeni mlazovi osvijetljeni su iznutra, za razliku od nespretno obasjane fontane - gljive na Zrinjevcu.

Na opisanom je mjestu zbog inimno velike frekvencije pješaka očekivan i onaj dio opreme koji vjerojatno nije bio uključen u djelokrug projektanta, već je

SL. 5. ULAZ U ZGRADU GLAVNOG KOLODVORA - GRUPA ELEMENATA IZ RAZNIH RAZDOBLJA, FUNKCIONALNO OPRAVDANA ALI OBLIKOVNO NEUSKLAĐENA: SAT, TOPLOMJER I POŠTANSKA ULOŽNICA

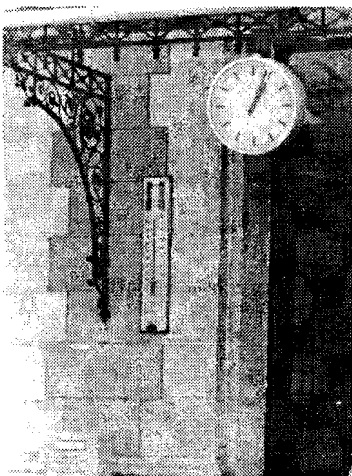
Fotografija - Photo by Fedor Kritovac

FG. 5. ENTRANCE TO THE MAIN RAILWAY STATION BUILDING: A GROUP OF ELEMENTS FROM DIFFERENT PERIODS, FUNCTIONALLY JUSTIFIED, BUT UNCOORDINATED IN SHAPE

SL. 6. GLAVNI ULAZ U GLAVNI KOLODVOR - POSTAVA ELEMENATA ZA OČEKIVANE NAMJENE: ČIŠĆENJE OBUĆE, PRODAJA PRIBORA I SL.

Fotografija - Photo by Fedor Kritovac

FG. 6. MAIN ENTRANCE TO THE RAILWAY STATION - A SET OF ELEMENTS THE PURPOSE OF WHICH IS EXPECTED: SHOE CLEANING, SALE OF ACCESSORIES, ETC.



ostao u području djelovanja upravnih službi za gospodarstvo, komunalne djelatnosti, gradskog poglavarstva i nadležnih popratnih inspekcija. To su mahom razne tzv. *pokretne naprave* (od onih za prodaju sladoleda do onih za prodaju novina, kestena ili vezica za cipele).

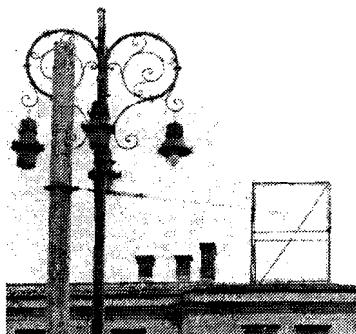
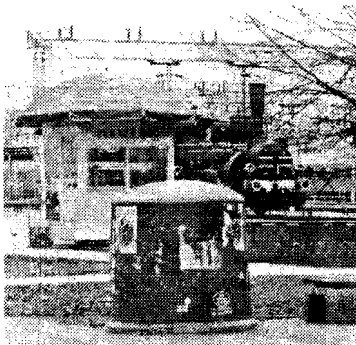
Koliko je njihova spontana ili programirana prisutnost sa stajališta zadovoljenja potreba građana smislena i opravdana, predmet je posebne analize. No stanje kakvo u zbilji nalazimo pokazuje što će se dogoditi kad se izmiješaju projektantski strogo kontrolirani skupovi i oni stohastički predodređeni.

Povoljno rješenje uređenja ne bi bilo ni ono u smislu sveobuhvatne projektantske kontrole ni, nasuprot tome, kaos. Uređenje i oprema te lokacije upozorava da je programiranje i projektiranje urbane opreme iznimno složen i težak proces koji zahtijeva brojne simulacije i imaginacije. Ali rješenje ne bi smjelo biti, kao u ovom slučaju, reduktionističko; nedopustivo je zaokupiti se samo dijelom cjeline, a ne i tjezinim komplementarnim dijelovima, te na njih koncepcijski i metodološki "zaboraviti".

## 12.5. Dovršenost ili privremenost

Dileme glede analize i vrednovanja uređenja opisane lokacije pojačavaju neizvjesnost: je li stanje privremeno i nedovršeno ili konačno? Je li opremanje i uređenje prostora završeno ili će se još nešto dodatno događati? Vjerojatno bi se uz određeni napor i propitivanje dobio valjan odgovor, iako ni samo određene privremenosti, nedovršenosti i konačnosti teorijski nije nimalo jednostavno. Usputni pješak i kratkotrajni posjetitelj nemaju vremena čekati odgovor. Odgovor mora biti pješaku *predočen*. Ovisno o faktičkom stanju i stanju dovršenosti, nude se dva načina: obavijest o privremenosti ili sam uvid u dostatnu dovršenost. U prvi se način ubrajaju npr. upozorenja i barijere (prilikom prekopavanja, radova na fasadi i sl.). Drugom načinu pripada nesumnjiva dovršenost (koja može biti još samo na višoj ili istoj razini izmijenjena).

Prolaskom kroz pješački hodnik s istočne ili zapadne strane Tomislavova trga može se ustanoviti da kvaliteta podne plohe uvjerljivo potvrđuje provedenu sanaciju nekadašnjega istrošenog asfaltnog pločnika. Na sastavima dijelova i ona je, doduše, neuredna. Nema standardnih rubnjaka između pločnika i travnjaka,



**SL. 7. MUZEJSKI PRIMJERAK LOKOMOTIVE NA OTVORENOM ČIJA ATRAKTIVNOST JE MARGINALIZIRANA KONTEKSTOM OKOLISA (KIOSK, KONTEJNER ZA STAKLO).**

**Fotografija**  
Fedor Krtovac

**FIG. 7. A MUSEUM PIECE OF A LOCOMOTIVE IN THE OPEN. THE ATTRACTION OF WHICH IS MARGINALISED BY THE CONTEXTUAL ENVIRONMENT (A KIOSK, A CONTAINER FOR GLASS...)**

površine ispod klupa nisu uređene, te se valja upitati nije li takvo rješenje ipak samo privremeno? Dokle će privremenost potrajati i kakvo će biti projektom predviđeno konačno rješenje? Uostalom, "preko noći" se može saznati da se konačno uređenje tek sprema. Pitanje nije samo izraz znatiželje ili nestrpljenja. Ako se projektantski i službeno izvedena rekonstrukcija smatra dostatnom da bude i konačna, to bi bio primjer prihvaćanja kriterija koji potvrđuju degradaciju u odnosu prema prijašnjim zahtijevanim, postizanim i prihvaćenim kvalitetama gradskog uređenja. Mjestimične neskladnosti (oblikovne i izvedbene) zaštitnih podnih i potpornih dijelova stabala s podnom plohom pojačavaju dojam improvizacije.

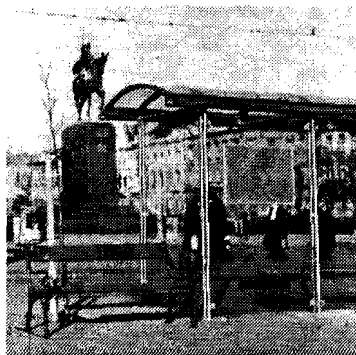
Zaključno se može reći: građansko pravo sudjelovanja u oblikovanju i uređenju pješačkoga dijela grada svedeno je na zadovoljne, nezadovoljne ili nezainteresirane (post-festum) komentare o fragmentima uređenja gradskog prostora. Za sada nema prethodnih prilika za upite i primjedbe glede projekata, a kamoli onih oblika koji se u suvremenim građanskim društvima smatraju pravom građanskog sudjelovanja u planiranju i upravljanju gradom.

Znatiželju donekle mogu zadovoljiti promocijske izložbe projekata i kritičke ili glorifikacijske najave u medijima. Teško je naslutiti strateške odrednice prostorno-komunalnog razvoja dijelova grada. Za profesionalnu reakciju (ako ona nije u posebnoj funkciji) nema mnogo šireg prostora od građanskoga. O konceptijskim i metodološkim odrednicama programa i projekta te o realizaciji uređenja može se govoriti samo posredno. Problemski okvir rasprava o uređenju i opremanju grada u javnosti i stručnim krugovima još nije dostatno interdisciplinarno postavljen te su stoga i urbana edukacija i urbana inspiracija ograničene.

**SL. 8. VIZURA PREMA GORE: UZ BAROKIZIRANU "KRUNU" PREPOZNAVANJIVOGA VIŠOKOG NOSAČA RASVJETE: OBLIKOVNO NEARTIKULIRANI NOSAČ ZRAČNIH TRAMVAJSKIH VODOVA**

**Fotografija**  
Fedor Krtovac

**FIG. 8. A VIEW UPWARDS: BESIDE A MOCK-BAROQUE "CROWN" OF A RECOGNISABLE LAMP POST, THERE IS AN INARTICULATELY SHARPED GIRDER OF TRAM LINES**



**SL. 9. I 10. TRAMVAJSKO STAJALIŠTE I PJEŠAČKA POVRŠINA NA TOMISLAVOVOM TRGU**

**Fotografija**  
Fedor Krtovac

**FIG. 9. & 10. KING TOMISLAV SQUARE, TRAM STATION AND PEDESTRIAN AREA**

## Sažetak · Summary

### APPROACH TO THE ARRANGEMENT OF PEDESTRIAN AREAS IN ZAGREB

At the beginning of the seventies the pedestrian area was primarily intended and arranged as a kind of shelter from aggressive traffic, a site for the implementation of concepts and practices of urban renewal. As a rule located in the city centre, this area became one of symbolic expression, aesthetic patterns, a place of social contact and interest, and a commercial area. Such areas could also demonstrate the concepts and art of planners and designers. The dominant social structure decided how pedestrian areas were to be technically shaped and designed, but spontaneous and informal behaviour and presence were also expressed. These two spheres could co-exist as two relatively separate entities of urban life. The impact of designers may be narrowed down to the minimum number of elements and types of arrangement if the area chosen already has symbolic and aesthetic characteristics, while the rest of the relevant urban area is set aside for technical and functional criteria.

Changes in Zagreb during the last two decades may be an interesting subject of analysis. This is especially true in the nineties, because there has been major reconstruction in various parts of the strictest and broader town centre since 1987., when Zagreb's central square was reconstructed. Analytical insight is needed to understand current polemics about the policy and manner in which the city is being arranged. The discussions focus on many relevant questions and aspects of architectural and town-planning approaches: on city ruralization, typification and unification as opposed to diversification, the meaning of redesign, boundaries of public and private areas, urban archetypes, the influence of commercialization on equipment and arrangement, etc. Since urban arrangement is not limited to appearance but is also a system of management and maintenance of the communal infrastructure, parterre areas and other elements and facilities, certain contradictions have been noticed in Zagreb. On one hand great care is being taken of representative parts of the city and of equipment that emphasizes the representative function, while certain elements and contents necessary for city life are lacking or are present only by chance and on a lower level of quality. Equipment maintenance and functioning is not on the level of the ambitions with which it was chosen. This is especially true of public lighting, which does not give urban-quality illumination.

The arrangement of King Tomislav Square in 1994, which included the area of the Main Railway Station and Starčević Square, is a special example. It allows us to analyze the connection between several attitudes and criteria, including the question of when an area is relatively completed. It has been shown (although the author did not have the exact original plan and design at his disposal) that the urban arrangement of this area was not conceptually and methodologically completed as planned, as can be seen in solutions from the field of form, spatial distribution and function. In that sense this example, although specific, illustrates the current state of arrangement in other areas intended for pedestrians, especially in the centre of Zagreb. This example can teach us a lot from the model-approach aspect.

**Fedor Krtovac**